

Türk Dilinde {-GAç} Ekinin Kaynakları - I

“today’s morphology is yesterday’s syntax”

Talmy Givón

Hüseyin Yıldız*

Özet: Türkçede isim yapım ekleri arasında geçen {-GAç} eki, birkaç işlevde birden kullanılmasına rağmen kelime türetmede sık tercih edilmeyen eklerdendir. {-GIç} ekiyle arasında ses ve işlev benzerliği olması, ekin üzerinde pek düşünülmemesine sebep olmuştur. Bu çalışmada gramatikalleşme, göçüşme gibi dil hadiseleri dikkate alınarak, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* (TTAS)’nın rehberliğinde {-GAç} ekinin kaynakları ve gelişimi hakkındaki tespitler ortaya konacaktır.

Anahtar sözcükler: Türkiye Türkçesi Ağızları, -GAç, yapım ekleri, gramatikalleşme, göçüşme

Resources of suffix {-GAç} in Turkish - I

Abstract: Suffix {-GAç} suffix in Turkish has a few functions, but not used frequently in word formation. Scientists have not researched much on {-GAç} because of phonetic and functional similarities between {-GAç} and {-GIç}. In this article, determinations on the development and resources of suffix {-GAç} will be presented, by paying attention on language events such as grammaticalization / grammaticization, metathese with examples from *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* (TTAS).

Key Words: Turkic Dialects in Turkey, -GAç, derivated suffixes, gramaticalization, metathese

1. GİRİŞ

Malzemesi kelimeler ve ekler olan kimi çalışmalarda görülen yollardan biri de *örnekseme* (*analogy*) metodudur. Ancak, kelimelerin etimolojisinde fonetik ve morfolojik esaslar kadar, semantik ve sentaktik ilişkiler de önemlidir. Bir kelimenin yalnız seslerine bakmak, o kelimeyi ilgili morfemlerden hareketle

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hyildiz@gazi.edu.tr

çözümlemeye yetmez, sağlıklı etimolojiler için sağlıklı veri toplamalı ve akademik analiz yapılmalıdır. Bu yöntemleri pek kullanmayan örnekseme metodu bu yüzden çok da bilimsel sayılmaz.

{-GAç} eki kimi çalışmalarda örnekseme terimiyle açıklanmaya çalışılan eklerden olup{-GIç} ekiyle ilişkilendirilerek incelenir. Bu çalışmada {-GAç} ekinin, *Türkçe Sözlük* (TS) ve *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü* (TTAS) temel alınmak kaydıyla zaman zaman Osmanlı Türkçesi ve çağdaş Türk lehçelerinden örneklere de yer verilerek, kullanıldığı kelimelerden hareketle eke mahsus bir köken incelemesi ve fonksiyon tespiti yapılacaktır. Amaç, örneklerde geçen kelime kök ya da gövdelerinin etimolojisine yönelik ayrıntılı açıklamalar yapmaktan ziyade, bahsi geçen kelimelerde ek hâlinde bulunan {-GAç} ses grubuyla ilgili çözümler yapmak ve kaynağına ilişkin fikir yürütmektir.

Türkçede yapım eki olarak kullanılan {-GAç} eki için muhtelif gramerlerde birbirine benzeyen açıklamalara rastlanmaktadır.

Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* isimli çalışmasında fiil kök ve gövdelerinden ad ve sıfatlar türeten bir ek olarak gösterilen {-gAç} ekinin genellikle {-n-} ve {-r-} çatı eki almış fiil gövdelerine geldiği vurgulanır ve işlevleri sıralanır (Korkmaz, 2007: 79):

Ad olarak çeşitli araç gereç adları türetmiştir: *atlangaç, burgaç, çevirgeç, dayangaç, kıskaç, patlangaç, oturgaç, salıngaç, solungaç, süzgeç, yüzgeç...*

Eklendiği fiildeki anlamla ilgili huy ve tabiat bildiren sıfatlar da türetmiştir: *alंगाç, iğrengaç, eringaç, utangaç, üşengeç...*

Yeni sözcükler: *çevirgeç, solungaç, yüzgeç; tutaç, tokaç...* (Korkmaz, 2007: 79)

Türkçenin Grameri adlı eserinin *-giç adları* bölümünde *-giç ile -geç ekinin fonetik ve işleyiş olarak birbirine paralel olduğuna* değinen (2004: 242) Tahsin Banguoğlu *-eç adları ve -geç adları* bahislerinde şu bilgileri verir:

-eç Adları

195. Eski Türkçede canlı ve bir birleşik olması muhtemel *-geç* ekinin damak sesinin düşmesiyle meydana geldiği görülüyor (*açkaç, kıskaç*). Bu ek eski şekliyle ve anlatımları ile de dilimizde canlı kalmış, hattâ bazen kelime eski ve yeni şekliyle yan yana yaşamıştır (*kıskaç x kıskaç*). Başlıca aygıt adlarında görülür:

tutaç, dürteç, tokaç, dikeç, bakaç, gömeç, gögeç > güveç gibi.

Aynı ekin sıfatlar ve bu yoldan adlar da yapmış olduğu görülür. Bunlar dilimizde nadirdirler (*güleç, kımaç*).

Aygıt adları yapmada *-eç* eki zamanımızda özel bir canlılık göstermektedir. Yeni terimler arasında bu ekle yapılmış aygıt adları tutunuyor:

sayaç = muaddit, sarkaç = rakkas, büyüteç = pertevsuz, soğutaç = müberrit, kaldıraç = manivelâ, ayıraç = miyar, üreteç = müvellit (générateur)

gibi, bkz. -iç adları § 214. (Banguoğlu, 2004: 229)

-geç Adları

206. Fiile ek -eç bahsinde belirttiğimiz gibi -geç eki Eski Türkçeden beri başlıca aygıt adları ve berkitme sıfatları yapmıştır. Damak sesini düşürmüş şeklinin yanı başında bu eski şekilde canlı kaldığından onları iki ayrı ek gibi gösteriyoruz. Aslında bu ek fiile ek -ge'nin -eç küçültme ekiyle uzatılmışı olabilir:

a. Çoğu aygıt adları olan adlar yapar:

kıskaç, süzgeç, tepgeç, burgaç, yülgeç < yülü-, silgeç, angaç, oturgaç, yastangaç, salıngaç > salıncak, çevirgeç, dayangaç, ilgeç ve dolangaç, yengeç gibi.

Bunlardan kimisinin -güç ekiyle yapılmış değişiklikleri veya benzerleri de vardır:

süzgüç, oturguç, silgiç, tepkiç, yülgüç, yangıç, yüzgüç gibi.

b. Berkitme sıfatları yapar:

yüzgeç, utangaç, üşengeç, iğrengeç, eringeç > erincek gibi.

Yeni kelime yapımında bu ekin damak sesi düşmüş -eç şekli tercih ediliyor, bkz. § 195.

Bununla birlikte *solungaç = galsama, yüzgeç = misbah* vardır. (Banguoğlu, 2004: 239)

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* isimli eserinde ekin eskiden beri görüldüğünü fakat işlek olmadığını belirtir. Ekin, {-Gıç} ekinin bir eşi olduğuna ve iki ekin aynı fonksiyonda kullanıldığına değinen Ergin üç örnek verir: *süzgeç, yüzgeç* "yüzme" ve *kıskaç* (Ergin, 1997: 190)

Besim Atalay *Türk Dilinde Kökler ve Ekler Üzerine Bir Deneme* adlı kitabında «-geç» şeklinde ele aldığı ekin fiil ve isimlere gelerek birtakım anlamlar bildirdiğini ifade eder ve örnekleri üç gruba ayırır (Atalay, 1941: 131) :

İsim

BESGEÇ : "Tandırdada pişirilen bir çeşit ekmek" Kelimenin kökü «Beslemek» fiilinde dahi görülmektedir.

YENGEÇ : Bak. (Yangıç).

Aygıt İsmi

SÜZGEÇ : Süzme aygıtı.

İLGEÇ : Raptiye (Tar.). Kökü «İlmek» fiilindedir.

DELGEÇ : Makkap, marangoz kalemi (Orta Anadolu).

Sıfat

YÜZGEÇ : Yüzen, yüzmek bilen. Kelimenin kökü «Yüzmek» fiilindedir.

Celia Kerslake ile Aslı Göksel'in beraber hazırladıkları *Turkish. A Comprehensive Grammar* adlı kitapta ekle ilgili olarak yalnızca "Forms (i)

nouns: süzgeç ‘sieve’, kıskaç ‘pincers’, yüzgeç ‘fin’; (ii) *adjectives*: utangaç ‘shy’” bilgisi verilir (Göksel, 2005: 54).

Jaklin Kornfilt ise *Turkish* isimli eserinde ekle ilgili şu bilgileri verir (Kornfilt, 2006: 449).

There are two suffixes, **-geç** and **-giç**, which are rather unproductive and which derive nouns that express, in most instances, the reflexive –n is added to the verb stem, before the derivational morpheme is suffixed :

süz “(to) filter, strain”	süz -geç “strainer, filter, sieve”
başla “(to) begin”	başla-n- giç “beginning”

A. N. Kononov *Грамматика Современного Турецкого Литературного Языка* adını taşıyan eserinde işlek olmadığını belirttiği eki iki grupta ele alır. İlkinde alet ismi yapanları {-GAÇ} ile, ikincide ise fiilden türeyen isimleri {-GIÇ} ile gösteren Kononov, yeni kelime örneği olarak da *yargıç*’ı verir (Kononov, 1956: 123).

199. *-gaç* | *-geç*; *-giç* | *-giç* | *-guç* | *-güç*
-kaç | *-keç*; *-kıç* | *-kiç* | *-kuç* | *-küç*

С помощью этого непродуктивного аффикса образовалось некоторое число имен существительных, означающих:

1) орудие и средство для совершения действия: *kıskaç* (kıs-mak), *süzgeç* (süz-mek).

2) название или субъект действия: *başlangıç* (başlan-mak), *bilgiç* (bil-mek), *dalgıç* (dal-mak)

Неологизм: *yargıç*

Отдельные слова на *-gaç* имеют значение имен прилагательных (§ 267,) (Kononov, 1956: 123)

267. *-gaç* | *-geç*; *-giç*...

-kaç | *-keç*; *-kıç*... (м. § 199). 1. *yüzgeç* (yüz-mek), 2. *utangaç* (utan-mak) (Kononov, 1956: 153)

Bahsi geçen çalışmalarda da görüldüğü üzere {-GAÇ} ekiyle ilgili olarak özetle isim ve sıfat yaptığına değinilmekte ve zaman zaman bazı bilim adamları tarafından (Banguoğlu, Ergin, Kornfilt vb.) {-GIÇ} ekiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak bahsi geçen kaynaklarda ekin neden hem isim hem fiil tabanlarına geldiği, neden {-GIÇ} ile ilişkilendirilmesi gerektiği ve başka kaynaklarının olup olmadığı üzerinde düşünülmemiştir; eke dair müstakil çalışmalara da tarafımızdan rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (TTAS)’nde yaptığımız taramalardan hareketle {-GAÇ} ekinin (şimdilik) altı kaynağı olabileceğini tespit ettik:

1. ağaç > -GAÇ : eğri ağaç > eğreğaç

eğri ağaç (I) “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Balıkesir ve çevresi, Aliköy *Çaycuma – Zonguldak, Çorum); **eğreğaç** “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Sücüllü *Yalvaç –Isparta); **eğri** (I) “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Çöplü *Çivril –Denizli, *Maçka –Trabzon)

2. -GAÇ >< -cAk : *salıncak* >< *salıngaç*

sallangeç “*Salıncak*” (DS-10 / Oğuz *Acıpayam –Denizli, *Emet – Kütahya), (DS-12 / Karamanlı *Tefenni –Burdur, Darıveren *Acıpayam – Denizli); **sallangaç** “*Salıncak*” (DS-10 / Denizli ilçe ve köyleri, Yeniköy –Balıkesir, Tokat –Eskişehir, Reyhanlı ve Amikovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya –Hatay, Çanılı *Ayaş –Ankara, Bahçeli *Bor – Niğde, Gâvurdağı *Osmaniye –Adana, Ceylan *Lüleburgaz –Kırklareli), (DS-12 / Karadoruk*Gürün –Sivas, *Güdül ve köyleri –Ankara, *Bünyan –Kayseri); **salıngaç** “*Salıncak*” (DS-10 / Çığırı –Afyon, *Düzce –Bolu, *Akyazı ve çevresi –Sakarya, *Bünyan –Kayseri, *Bor –Niğde); **salıngaç** “*Salıncak*” (DS-12 / Yozgat, *Silifke İçel); **salgı** “*Salıncak*” (V) (DS-10 / Mesudiye *Datça –Muğla); **sallancak** “*Salıncak*” (DS-10 / Fili *Biga –Çanakkale); **sallancık** “*Salıncak*” (DS-10 / Fili *Biga – Çanakkale); **sallançah** “*Salıncak*” (DS-10 / İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim –Kars); **sallañgiç** “*Salıncak*” (DS-10 / Çöplü *Çivril –Denizli, Hacıahmet *Düzce –Bolu); **sallañguç** “*Salıncak*” (DS-10 / Darıcı *Düzce –Bolu, Kırşehir); **sallanğaç** “*Salıncak*” (DS-10 / *Antakya –Hatay), **sallankaç** “*Salıncak*” (DS-10 / Alemdar –Bolu, *Merzifon –Amasya); **sallankuc** “*Salıncak*” (DS-12 / Kerkük)

3. -GAÇ ~ -GIÇ : *sürgeç* ~ *sürgüç*

sürgeç (I) “*Bulaşık bezi, paçavra*” (DS-10 / Anbanaz –Afyon, *Bozdoğan –Aydın, *Çarşamba –Samsun, Maraş, Edirne); **sürgüç** (I) “*1. Bulaşık bezi, paçavra*” (DS-10 / Bayat *Emirdağ –Afyon, Akköy *Söğüt –Bilecik, *Sivrihisar, Bozan, Tokat –Eskişehir, İğneciler *Mudurnu, Alemdar, Kıbrısçık –Bolu, Aşağıdana *Safranbolu –Zonguldak, Aşağıkayı *Tosya, Taşköprü –Kastamonu, *İlgaz, *Kurşunlu –Çankırı, *İskilip, *Mecitözü –Çorum, Sinop, Samsun, Bayadı –Ordu, *Şebinkarahisar –Giresun, Ağrakos *Suşehri, *Şarkışla ve çevresi, Kovak *Yıldızeli –Sivas, Çanım *Ayaş, *Çubuk –Ankara, *Bor -Niğde ve köyleri, Konya, *Elmalı –Antalya)

4. -GAç ~ -mAç : *yumulgaç* ~ *yumulmaç*

yumulgaç “*Saklambaç*” (DS-11 / *Bayramiç –Çanakkale); **yumulmaç** (DS-11 / Pazar *Karamürsel –Kocaeli, *Ünye –Ordu, *Antakya –Hatay)¹

5. -GA + aş > -GAç : *sorgaç* (< *sorga aş), *dolangaç* (< *dolanga aş)

sorgaç² “İnce doğranmış soğanı yağda kavurarak yapılan yemek” (DS-10 / Ergân –Erzincan); **büskeç** “çörek” / **dolangaç (III)** “Oklavaya sararak yuvarlatılmış yufkayı, tepsiye iç içe halkalar şeklinde döşedikten sonra pişirilen börek” (DS-4 / Rusçuk -Bursa göçmen köyleri)

6. -GA + cI > -GAç : *dingeci* > *dingeç*

dingeci “*Maskara, soytarı*” (DS-4 / Sırıklı –Sivas); **dingeç** “*Maskara, soytarı*” (DS-4 / Bozan –Eskişehir)

Bu makalede bunlardan ilk ikisi ele alınacak, diğerleri hakkındaki görüşlerimiz ilerleyen zamanlarda yine tarafımızdan akademik dünyanın takdirine sunulacaktır.

2. ağaç > -GAç (gramatikalleşme)

Dillerde kimi leksik birimler zamanla anlamını, işlevini kaybedip mevcut yapısını değiştirerek gramer birimleri haline gelip yeni anlam ve işlev kazanarak ekleşirler. Bu duruma *gramatikalleşme* denir. *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde “Dilin evrim süreci içinde bir sözlük birimin şekil birime dönüşmesi (Vardar, 1980: 59)” olarak tanımlanan ve *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*nde “dilbilgiselleşme” (Rifat vd, 2010: 25) karşılığı verilen gramatikalleşme; Agop Dilaçar'ın *Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi* başlıklı yazısında “bir sözcüğün anlamını yitirerek (désémantisation) ek haline gelmesi” olarak tanımlanır ve *-yor* (< *Etü. yorımak, yormak*) örneği verilerek, ekin “yürümek” anlamıyla bir ilgisinin kalmadığından bahsedilir (Dilaçar, 1971: 97).

Türkiye Türkçesi gramer/dil bilgisi/dil bilimi terimleri sözlüklerinde ender yer alan gramatikalleşme (*grammaticalization / grammaticization*) terimi dil bilimi alanına ilk defa **Saussure**'ün öğrencisi **Antoine Meillet** tarafından dahil edilse de, gramatikal biçimlerin bağımsız sözlüksel birimlerden geliştiği tezi ilk olarak **Étienne Bonnot de Condillac** (1746) tarafından ortaya atılmıştır. Fiillerdeki kişi eklerinin kişi zamirlerinin ekleşmesinden, zaman kategorilerinin ise zaman bildiren zarfların ilgili kök ile birleşmesinden ortaya çıktığını ileri

¹ krş. **yumuçma** (DS-11 / *Sorgun –Yozgat)

süren Condillac'ın bu görüşünden sonra; **John Horne Tooke** edatların ad ya da fiil kaynaklı olduğunu teklif ederek günümüz gramatikleşme çalışmalarının temel savlarından biri olan *küçük gramer kategorilerinin büyük gramer kategorilerinden ortaya çıktığı* görüşünün ilk temsilcisi olur (Gökçe, 2007: 28-29).

Alman filozof **Wilhelm von Humboldt** gramatikal işaretlerin birbiriyle ilişkili dört evrede geliştiğini tasarlamıştır (Gökçe, 2007: 29-30):

- I. Gramatikal kategoriler tamamen bağımsız sözlüksel birimler ve anlam söz dizimsel düzenlerde gizlidirler.
- II. Kimi sözcükler somut ve yapısal ya da gramatikal anlamlar arasında gidip gelen kararsız unsurlar hâlini alacak, bunlardan bir kısmı söylemlerde işlevlerini genişletmek amacı ile yer aldıkları cümlelerde daha fazla anlamsızlaşacak ve daha fazla işlev görmek için özelleşeceklerdir.
- III. Bu işlevsel sözcükler gevşek bir şekilde somut sözcüklere eklenerek kendilerinden önce veya sonra gelen sözcüklere bağımlı bir sözcük ya da biçimi ifade eden ekleşiklere gelişecekler, böylece de bir somut sözcük ile bir bağlam dışı sözcüğü içeren ekleşik çiftler ortaya çıkacaktır.
- IV. Sözü edilen ekleşik çiftler sentetik bir yapıya bürünerek, tek-sözcük yapıları sergileyeceklerdir.

Georg von der Gabelentz gramatikleşmenin birbiriyle rekabet halindeki iki eğilimin (*söyleyiş kolaylığı* ve *başkalaşma*) sonucunda oluştuğu tezini savunurken, Meillet de yeni gramatikal biçimlerin iki süreçte ortaya çıktığını ileri sürer. İlk süreçte gramatikal biçimlerin dilde öteden beri var olan dizgelere örnekseme yoluyla meydana gelmesi, ikinci süreçte ise bağımsız bir sözcüğün gramatikal unsur rolüne geçerek gramatikleşmesi kastedilir. Aralarındaki bariz farklılıklardan biri, ikincisinin dil sistemini tamamen değiştirmesidir. Meillet'e göre gramatikleşmenin nedenleri kullanım sıklığına sahip olan ve aynı rolü az ya da çok karşılayan, dolayısıyla işlevleri yeni söz birleşmelerinde canlanabilen söz düzenlemelerindeki ifade kaybı ile ilgili görür (Gökçe, 2007: 30-33).

Jerzy Kuryłowicz'in sadece bağımsız sözlüksel birim(lerin) > gramatikal konum(lara) değil, aynı zamanda düşük gramatikal konum(dan) > yoğun gramatikal konum(a) yükselme şeklinde tasarladığı gramatikleşmeyi; **B. Heine** ve **M. Reh** *bir gramatikal birliğin sırasıyla anlamını, pragmatik özelliğini, söz dizimsel bağımsızlığını ve son olarak ses varlığını kaybettiği gelişimsel bir süreç* olarak yorumlar. **April MS. McMahon** gramatikleşme için *büyük sözlüksel kategorilerin üyeleri olan adların, fiillerin ve sıfatların; edatlar, zarflar, yardımcı fiiller ve ekler gibi küçük gramatikal kategorilere dönüşmesi* ifadesini kullanırken, **J. Bybee** *tam sözcük yapısından ekleşmeye doğru giden kademeli bir süreç* olarak tanımlar (Gökçe, 2007: 34-40).

Özellikle yabancı birçok bilim adamı tarafından ele alınan gramatikalleşmenin, teorik olarak birbiriyle ilişkili üç etkileşim mekanizmasının sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir (Gökçe, 2007: 41):

- A. Anlamsızlaşma (desemanticization) = anlam içeriğindeki kayıp
- B. Kategorisizleşme (decategorialization) = bağımsız sözlüksel birimlerin ya da az çok gramerleşmiş birimlerin biçim söz dizimi özelliklerinde meydana gelen kayıp
- C. Erozyon (ya da ses indirgemesi) = ses yapısındaki kayıp

Gramatikalleşmenin anlamsızlaşma, kategorisizleşme ve ses erozyonu gibi temel gramatikalleşme süreçlerinin yanında yine gramatikalleşme süreçleri ile ilişkilendirilebilecek olan yenileme, katmanlaşma, ayrılma vb. süreçler de vardır (Gökçe, 2007: 43-61):

- D. Yenileme (Dilde yaşayan anlamların yeni biçimler ile ifade edilmesi)
- E. Katmanlaşma (Aynı gramer alanına katkıda bulunan gramatikal biçimlerin bir gramerleşme zinciri oluşturması)
- F. Ayrılma (Bağımsız sözlüksel bir birimin gramerleşmeye uğrayarak kendilerinden önceki veya sonraki bir sözcüğe bağımlı bir ek biçimi aldıklarında, aynı zamanda bağımsız bir unsur olarak da kalabilmesi ve sıradan bir sözlüksel madde olarak gramerleşme sürecinde olduğu gibi birtakım değişikliklere uğrayabilmesi)

Lehmann gramatikalleşmenin ortaya çıkma aşamalarını bir şemayla gösterir. Ona göre gramatikalleşme, söylemde potansiyel olarak çekimlenmiş / yalın bağımsız sözlüksel birimler ile başlar. Bir sonraki aşamada söz konusu sözlüksel birim, söz dizimselleşme sonucunda bir söz dizim yapısına dönüşür, bu yapı aynı zamanda analitik yapı şeklinde de adlandırılır. Ekleşme ile aynı anlamda kullanılabilir olan biçim birimselleşmede analitik yapı sentetik yapıya indirgenir, dolayısıyla gramatikal türeticiler eklere dönüşürler. Bir sonraki aşamada biçim bilgisi tekniği eklemeliden çekimliye değiştiği için sözcüğün yapısı zayıflar. Nihayet son aşamada ise gramatikal yapının içeriği sifira dönüşür (Gökçe, 2007: 42-43)².

Özetle, kelime çeşitlerinden zamirler, isimler, sıfatlar, zarflar ve fiillerde gramatikalleşme meydana gelebilir. Bu tür kelimeler zamanla işlevlerini ve çekim özelliklerini kaybedebilir, yapılarında ses bilimsel indirgeme meydana gelebilir ve kendi anlam özelliklerini kaybederek gramatikalleşme süreçlerinden geçebilirler (Gökçe, 2010: 92).

Gramatikalleşmenin Türkçedeki tipik örnekleri arasında şahıs zamirleri, edatlar, yardımcı fiiller, *i-* (< *er-*) fiili ve diğer kimi isimler gösterilebilir:

² Gramatikalleşme çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gökçe, 2007. Ayrıca, Buran, Ahmet (1999), Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (23-27 Eylül 1996), Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 207-214.

<i>men</i> > -(I)m	<i>Etü. kazanur men</i> > <i>Ttü. kazanırım</i> , <i>Etü. barır men</i> > <i>Ttü. varırım</i>
<i>sen</i> > -sIn	<i>Etü. ömez sen</i> > <i>Ttü. düşünmezsın</i> , <i>Etü. ölteçi sen</i> > <i>Ttü. öleceksin</i>
<i>biz</i> > -(y)Iz	<i>Etü. kaltaçı biz</i> > <i>Ttü. kalacağız</i> , <i>Etü. (neke) tezer biz</i> > <i>Ttü. (niçin) kaçıyorusuz</i> , <i>Etü. biz az biz</i> > <i>Ttü. biz azız</i>
<i>teg</i> > -DAy	<i>Etü. koñ teg</i> > <i>Krg³. koydoy</i> “koyun gibi”, <i>Etü. taş teg</i> > <i>Krg. taştay</i> “taş gibi”, <i>Etü. kız teg</i> > <i>Krg. kızday</i> “kız gibi”
<i>er(di)</i> > <i>i(di)</i> > -DI	<i>Etü. ben erdim</i> > <i>Ttü. ben idim</i> > <i>Ttü. bendim</i>
<i>er(miş)</i> > <i>i(miş)</i> > -mIş	<i>Etü. kagan ermiş</i> > <i>Ttü. kağan imiş</i> > <i>Ttü. kağanmış</i>
<i>er(ser)</i> > <i>i(se)</i> > -sA	<i>Etü. umaz men erser</i> > <i>Ttü. muktedir olamaz isem</i> > <i>Ttü. muktedir olamazsam</i>
<i>er(ken)</i> > <i>i(ken)</i> > -ken	<i>Etü. kapar erken</i> > <i>Ttü. kaparken</i>
<i>yor(ur)</i> > -yor	<i>Etü. kele yorur men</i> > <i>Ttü. geliyorum</i>
<i>tur(ur)</i> > -Dır	<i>Etü. kılmaz turur</i> > <i>Ttü. kılmazdır</i> , <i>Etü. tutma aş</i> > <i>tutmaç⁴</i> , <i>kavurma aş</i> > <i>kavurmaç</i>
<i>-mA aş</i> > -mAÇ	<i>sütlü aş</i> > <i>sütleç</i> , <i>güllü aş</i> > <i>gülleç</i> , <i>yağlı aş</i> > <i>yağlaç³</i>
<i>-II aş</i> > -LAÇ	

TTAS’de göze çarpan bir başka durum ise “ağaç” kelimesinde görülür. Ağaç kelimesi de aynen {-mAÇ} ekinde olduğu gibi, üstelik bir başka eke ihtiyaç duymadan gramatikalleşebilmektedir. Bu durumun netleşmesi için TTAS’de ağaç kelimesinin uğradığı değişimleri görmekte fayda vardır:

ağaç “*Tarak genişliği 1,5 metre olan kilim dokuma tezgâhi*” (DS-1 / *Kandıra –Kocaeli); **agaç** “*Ağaç*” (Diyarbakır); **ağıç** “*Ağaç*” (DS-1 / Örencik *Yeşilova –Burdur); **aaç** “*Ağaç*” (Aybastı / Aybastı Ordu); **aac** “*Ağaç*” (Kırşehir ve Yöresi); **âç** “*Ağaç*” (DS-11 / Hasanoğlan –Ankara), (Doğu Trakya), (Zonguldak Bartın Karabük); **ağaş** “*Ağaç*” (DS-1 / Ovacık *Dinar –Afyon Karahisar, Karakoyunlu aşireti –Kars, Kesirik –Elâzığ), “< ET ıgaç: ağaç; odun; tahta; kereste; sopa. || ağaş atmak: sopa çekmek || don ağaş:

3 Kırgız Türkçesi örnekleri için bk. Çengel, 2005: 112

4 Bk. Ercilasun, 1975 : -maç, -meç Eki Üzerine.

kaskatı” (Erzurum), (Keban Baskil Ağın Elazığ), (Uşak); **ağış** (I) “*Ağaç*” (DS-1 / Hisarardı*Yalvaç –Isparta), (Kütahya ve Yöresi); **aaş** “*Ağaç*” (Kırşehir ve Yöresi); **âş** “*Ağaç*” (Doğu Trakya); **aş** “*Ağaç*” (Ordu İli ve Yöresi); **avaç** “*Ağaç*” (DS-1 / Manastır – Denizli, *Düzce köyleri –Bolu, Aliköy *Çaycuma –Zonguldak, Cehet *Reşadiye –Tokat)

Görüldüğü üzere *ağaç* kelimesi *agaç*, *ağıç*, *aaç*, *aac*, *âç*, *ağaş*, *ağış*, *aaş*, *âş*, *aş* şekillerine değişmekte ve 11 farklı biçimde kullanılmaktadır.

TTAS’de geçen *yastıağacı*, *aktarağacı*, *ahtar ağacı*, *gelep ağacı*, *ip ağacı*, *eğri ağaç*, *evri ağaç*, *evir ağaç*, *evre ağaç*, *akça ağaç*, *ağca ağaç*, *evreağaç*, *pisli ağaç*, *kara ağaç*, *yasli ağaç*, *yastı ağaç*, *yassı ağaç*, *ahtar ağaç*, *kaba ağaç* biçimlerinde açıkça *ağaç* kelimesinin bulunması ve bu kelimelerin anlamlarında da *ağaç* kavram alanındaki ifadelerin (tahta, ağaç, odun vb.) yer alması fonetik ilginin yanısıra semantik ilgiyi de kurmakta ve bu kelimelerin sonraki biçimlerinde yer alan {-GAÇ} ses grubunun da *ağaç* kelimesinden gelerek eklediğini düşündürmektedir.

Divanü Lügâti’t-Türk’te (DLT) geçen *yasğaç* kelimesinin yanında “buna *yası yıgaç* da denir” ifadesinin geçmesi düşündürücüdür.⁵ Öyleyse *yası yıgaç* ile *yasğaç* arasındaki semantik ve fonetik benzerliğin bir açıklaması olmalıdır.

yas- fiiline fiilden isim yapma eki {-(I)ğ}’ın gelmesiyle oluşan *yasığ* kelimesi ilgili fonetik hadiselerle *yası* kelimesine dönüşmüş, o da *yıgaç* kelimesiyle birlikte bir tamlama oluşturmuştur: *yası*⁶ *yıgaç*. Bu durum gramatikalleşmenin ilk basamağına denk gelmektedir.

Türkçedeki *ağaç* kelimesinin gramatikalleşmesinde yöntem TTAS’den örneklerle şu şekilde gösterilebilir:

I. Kelime grubu (Belirtisiz isim tamlaması) : **isim + ağacı**

yastıağacı, *aktarağacı*, *ahtar ağacı*, *gelep ağacı*, *ip ağacı*

II. Tamlanandaki iyelik ekini düşürme / Sıfat tamlaması : **sıfat + ağaç** (difong)

eğri ağaç, *evri ağaç*, *evir ağaç*, *evre ağaç*, *evreağaç*, *akça ağaç*, *ağca ağaç*, *pisli ağaç*, *kara ağaç*, *yasli ağaç*, *yastı ağaç*, *yassı ağaç*, *ahtar ağaç*, *kaba ağaç*, *karaca ağaç*

5 Esasında Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (TTAS) veritabanından yararlanarak geliştirmekte olduğum bu teoriye, kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un DLT’den fark ederek yaptığı bu katkı, fikrin ispatında önemli bir örnektir. **yasğaç**: Yasdığaç, hamur tahtası. Aslı **yası yıgaç**’tır, “yassı ağaç” demektir. (DLT-III: 38-17)

6 Kelimenin gelişimi şu şekilde olmalıdır: *yas-(t)ğ* > *yassı* > *yası* > → *krş. elig* > *elli*, *ıslığ* > *ıslı*

III. Araya ünsüz alarak ekleşme ve ünlü uyumuna girme : ...

V+n+GAç

evrengeç, yastingaç

IV. Yardımcı ünsüz almadan ekleşme : ...VGAç

eğregaç, evrağaç, evreğaç, evriğaç, evregeç, evrekaç, ergiveç, ergüveç, erkiveç, evreyeş, evreyiç, evriyeç, öregeç, örekeç, pisligeç, pisliheç, bisleğaç, bisleheç, bisleyeç, bisleyiç, bisliğaç, bişleğaç, bişleheç, bişleneç, bişleyeç, bişligeç, bişliheç, bişliyeç, bitleğaç, bikleğaç, büslegeç, büslegeç, , bısıraç, yasdığaç, yasdıgeç, yastıgeç, akçağaç, ahçağaç (c), karageç, garageç, burgağaç

V. Kelime sonu ünlüsünü düşürme ve ünsüz uyumuna girme : ...

KGAç

evirgeç < evregeç; pişirgeç, pişirkeç, pişürgeç, püsürgeç, bişirgeç, bişirgeç, büşürgeç, bisirgeç, bisürgeç, büsürgeç < *pişirgeç, *pisirgeç, *bisirgeç, *bişirgeç < pisligeç, pisliheç, bisleheç, bisleyeç; gargeç < garageç, burgaç < *burağaç < burgağaç

VI. Kelime sonu ve ek başı ünsüzlerinin düşmesi, diftong ve uzunluk : ...VĀç

evrâaç, kabaâç, karacaâç

VII. Diftong : ...VAç

evreaç, bikleeç, bislaaç, bisleeç, bişleeç, pisliaç, yastiaç, yastaaç

VIII. Uzunluk : ...Āç

evrâç, bislêç, pislâç, yaslâç

IX. Uzunluğun kalkması : ...Aç

evreç, evleç, öreç, pişleç, pisleç, pisreç, bısıraç, bısraç, büsleç, bikleç, bükleç, büçleç, akdıraç, ahtaraç, ahdaraç, yaslaç, kabaaç, öreç, bişek

X. Ek başında ünlü düşmesi : ...ç

pisliç, akcaç

10 aşamadan geçerek gramatikalleşen ağaç kelimesinin örneklerini ayrıca göstermekte fayda vardır⁷:

- **eğri ağaç, eğreğaç, eğri** “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” → ...V + ağaç > ...VGAç > ...Ø
- **eğri ağaç (II), evre ağaç, evri ağaç, evir ağaç, evreağaç, evrağaç, evreğaç, evriğaç, evreğaç, evrengeç, evirgeç, evrekaç, ergiveç, ergüveç, erkiveç, evirecek, evrecek, evreyeş, evreyiç, evriyeç, evrâaç, evreaç, evrâç, evreç, evleç, öregeç, örekeç, öreç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” → ...V + ağaç > ...Vağaç > ...VGAç > ...VĀç > ...VAç > ...Vç
- **pisliğaç, pisleğaç, pisleheç, pislihaç, pişleheç, bisleğaç, bisleheç, bisleyeç, bisleyiç, bisliğaç, bişleğaç, bişleheç, bişleneç, bişleyeç, bişligeç, bişliheç, bişliyeç, bitleğaç, bikleğaç, būsleğaç, būsleğaç, pişirgeç, pişirgeç, pişirkeç, pişürgeç, pūsürgeç, bişirgeç, bişirgeç, būsürgeç, bisirgeç, bisürgeç, būsürgeç, bükürgeç, bıssıraç, bısrac, bikleeç, bislaaç, bisleeç, bişleeç, bişlêç, pislâç, pisliaç, pişleç, pişliç, pisleç, pisreç, bisleç, bisleç, būsleç, bikleç, bükleç, būsleç, bişirecek, bişeyi, bişek** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” → ...Vağaç > ...VGAç > ...VĀç > ...VAç > ...Vç
- **yastiağacı, yastiağaç (1), yastiağaç, yassiağaç, yastingaç, yasdığaç, yasdıgeç, yastıgeç, yastaaç, yastiaç, yaslâç, yaslaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta; et kıymakta kullanılan tahta; üstünde odun yarılan kütük*” → ...V+ağacı > ...V+ağaç > ...V-n-GAç > ...VGAç > ...VĀç > ...VAç > ...Vç
- **akça ağaç, ağca ağaç, akçağaç, akcadağ, ahcağaç (c), akcaç** “*Beyaz gövdeli, parlak ve dayanıklı kerestesi olan bir ağaç*” → ...V+ağaç > ...VGAç > ...Vç

⁷ Ağaç kelimesinin gramatikalleşmesiyle ilgili olan iki örnek daha tespit ettik, ancak bunlardan ilki gramatikalleştikten sonra metateze uğramış bir kelimedir ki, bu çalışmanın ikinci bölümüne dahil edilebilir. İkinci örnek ise ekleşme sürecini tamamlayamamış ama ağaç yapısını da bozmuş müstakil bir örnektir:

gelep ağacı, gelepçek “*Eğrilmiş ipleri kelep yapmakta kullanılan bir aygıt*” → ...K+ağacı > ...*KGAç > ...KCAk
ipağacı, ipacı “*Dokuma tezgâhı*” → ...K+ağacı > ...*K+âcı > ...K+acı

- **karaağaç, karageç, garageç, gargeç** “*Karaağaç*” → ...V+ağaç > ...KVGAç > ...KGAç
  - **aktarağacı, ahtar ağacı, aktarağacı, ahtarağaç, ahtaracak, ahtaracah, ahdaracak, ahtıraç, akdırac, ahtaraç, ahdarac** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarıyan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” → ...V+ağacı > ...Vağaç > ...VAç
  - **kabağaç, kabaâç, kabaac** “*Kahın gövdeli meşe ağacı*” → ...Vağaç > ...VĀç > ...Aç
  - **burgağaç, burğaç** “*Ucu çatallı, uzun, meyve koparmaya yarayan ağaç*” → ...(V)ağaç > ...KGAç
  - **karacaağaç, karacaâç** “*Karaca ağaç*” → ...V+ağaç > ...VĀç
- Osmanlı Türkçesinde de görülen bu durum için birkaç örnek verilebilir:
- **karagaç** “*karaağaç I 201b, char agháccj*” (Adamović, 2009: 158)

- **yastıgaç** “*Üzerinde yufka açılan tahta, hamur tahtası*” (LL, 834);
yastıgaç “*Hamur tahtası*” (LO, 417)

Bu duruma çağdaş Türk lehçelerinde de rastlanmaktadır. Birkaç örnekle buna da değinmekte fayda vardır:

- **almağaç** “ruzaçalar seymalığıman alma bir tuğran cimiş ağacı” (TTS-I, 1977: 49); **almağaç** “Elma ağacı” (Öner, 2009: 25); **almağas** “Almanın ağası” (BTH-I, 1993: 54)
- **karagaç** “Elmesımannar türinnen bir ağaç, urta payasının cılrak urınnarında üse” (TTS-II, 1977: 51); **karagaç** “Karaağaç” (Öner, 2009: 158); **karağas** “Küzün kuyula turgan yumşak ılıslı zatlı hanalğan katı ağas” (BTH-I, 1993: 637)
- **tabağaç** “Tabanı kızuvğa kuyuv hem aluv için uzın ağaç sapka utırılğan timir kaptırğıçtan gıybarat caylanma” (TTS-III, 1977: 7); **tabağaç** “Maşa” (Öner, 2009: 259); **tabağas** “Taba tutuv üsün kullanılğan ırgak başlı, uzun haplı kural” (BTH-II, 1993: 290) < *taba ağaç

Tespit edilen örneklerden de açıkça görüldüğü üzere *ağaç* kelimesi,

özellikle içinde /ağaç/ ses grubu bulunan ve ağaç kavram alanı içinde anlamlandırılan kelimelerden hareket ederek denebilir ki, gramatikleşerek {-GAç} ekine dönüşmektedir. Ek, daha sonraları kimi örneklerde başındaki /G/ sesini de düşürmekte ve -GAç > -Aç > -ç biçimlerinde de görülebilmektedir.

...V + ağacı > ...V + ağaç > ...Vğaç > ...Vğaç

> ...Vāç, > ...Vaç > ...Āç > ...Aç > ...ç

3. -cAk >< -GAç (göçüşme / metatez)

Azeri, Türkmen, Gagauz, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Nogay, Altay, Hakas, Tuva ve Şor Türkçelerinde Rusçanın tesiriyle *metateza*; diğer Türk lehçelerinde ise *metateza* teriminin yanısıra Özbek Türkçesi *tóvuşalmaşınışi*, Uygur Türkçesinde *tavuşlarniñ oran almaşturuşi*, Kazak Türkçesinde *dıbıstardıñ orın awıstırawı*, Kırgız Türkçesinde *oran almaştıruu* ve Kumuk Türkçesinde *awazlanı yerlerin alıştıdırw* ifadelerinin de bulunduğu *metatez* terimi için Türkiye Türkçesinde göçüşme ve yer değiştirme terimleri de kullanılmaktadır (Naskali, 1997: 63).

Gramer Terimleri Sözlüğü'nde "Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı. Ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay, daha çok r ve l akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görülür: köprü>körpü, kibrit>kirbit, karyola>kayrola, bulgur>burgul, ileri>ireli, lanet>nalet, ekşi>eşki, ödünç>öndüç, güvercin>güvencir, zerdali>zelderi vb. Yanyana bulunan sesler arasındaki göçüşme yakın göçüşme, uzak sesler arasındaki göçüşme de uzak göçüşme adını alır. bk. yakın göçüşme, uzak göçüşme. İng.: *metathesis* Fr.: *métathèse* Alm.: *Metathesis, Umstellung, Metathese*" (Korkmaz, 2003: 107) açıklamasının yapıldığı metatez kavramı özetle bir söz birliği içindeki seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Ancak yer değiştiren birimlerin hangilerinin metateze konu sayılacağı hususunda dil araştırmacıları arasında tam bir uyuşma olduğu söylenemez. Bazı araştırmacılar konsonların yanında vokallerin hatta hecelerin yer değiştirmesini de metatez olayının içine alır (Ulutaş, 2007: 117).

Türkçede metatez üzerine yapılan müstakil çalışmalar sayıca her ne kadar az görünse de konu hakkında fikir vermeye hatta teori üretmeye yetecek derecede ciddidir. Bu konuda Hasan Eren, Ahmet Caferoğlu, Faruk Çağlayan, Günay Karaağaç ve İsmail Ulutaş'ın makaleleri bulunmaktadır.

Hasan Eren, *Türk Dillerinde Metathèse* (1953) başlığını taşıyan çalışmasında Türk lehçelerinden topladığı malzemedan hareketle tespit ettiği *ğl ~ lğ, lm ~ ml, mğ ~ ğm, pr (br) ~ rp (rb), ps ~ sp, qç ~ çq, kp (qp) ~ pk (pq), sk*

(sq) ~ ks (qs), qş ~ şq, qt ~ tq, rd ~ dr, rg (rğ) ~ gr (ğr), rk ~ kr, l ~ q, l ~ s, l ~ z, b ~ l, g ~ r, m ~ l, m ~ r, n ~ r, q ~ r, r ~ l, r ~ y değişikliklerini örnekler göstererek açıklamaktadır (Eren, 1953). Ahmet Caferoğlu ise *Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi* (1955) adlı makalesinde Anadolu ağızlarından derlediği metatez örneklerini iki grupta tasnif etmiştir. İlk grupta *komşu konsonlar arasında* 55 farklı metatez biçimine yer verilirken, ikinci grupta *komşu olmayan konsonlar arasındaki* 26 farklı metatez biçimi örneklenmektedir (Caferoğlu, 1955). Caferoğlu ile aynı yıl *Metathese* (1955) başlıklı üç sayfalık bir çalışma yapan Faruk Çağlayan, konuyu Caferoğlu'nun tarzında ancak daha özet olarak ikiye ayırarak örneklendirmiştir: *komşu seslerde, komşu olmayan seslerde* (Çağlayan, 1955). 1991'de yayımlanan Günay Karaağaç'ın *Eski Metatez Örnekleri* adlı çalışmasında metatezle ilgili genel bilgiler verilmekte ve *karşı, şimşek, ekşi, atla-* kelimeleriyle ilgili incelemeler yapılmaktadır (Karaağaç, 1991). Metatez olayıyla hece sistemi ilişkisini inceleyen İsmail Ulutaş'ın *Metatez Olayı Türkçenin Hece Sistemiyle İlgili midir?* (2007) adlı yazısı Sonorantlık Sıralama Prensibine (SSP) de değinerek konuyu irdellemektedir (Ulutaş, 2007).

Bahsi geçen çalışmalarda örnekleriyle işlenen metatez konusu {-GAÇ} ekli kelimelere bakıldığında da kendisine örnek bulabilmektedir. {+CAK} eki ile arasında böyle bir nöbetleşme olduğunu da söyleyebileceğimiz bu durum temelde ekin niteliğiyle ilgilidir.

Türkçede hem {±GAÇ} eki, hem de {±CAK} eki iki türden (isim ve fiil) kelimelere, {-AcAk} ekiyse yalnızca fiillere gelebilmektedir:

{+CAK} → ev+cek, yavru+cak, oyun+cak...

{-CAK} → erin-cek, gülün-cek...

{-AcAk} → yak-acak, yi-y-ecek, iç-ecek...

{+GAÇ} → er+keç, ı+gaç...

{-GAÇ} → süz-geç, kıs-kaç...

Her iki ekin de iki türden kelimelere gelebiliyor olması, ekler arasında bir karmaşaya yol açarak, eklerin iki farklı ek gibi algılanmasına sebep olmuştur. Halbuki {+CAK} eki isimlere, {-GAÇ} eki ise fiillere geldiği örneklerde daha baskındır. Fiile gelen {-CAK} eklerinin işlevinin, fiile gelen {-GAÇ} ekinin işleviyle benzerlik gösterdiği ve {-GAÇ} ekinin bu işlevini art zamanlı ve eş zamanlı olarak taşıdığı dikkate alınır, aslı ek {-GAÇ} olmalıdır. Öyleyse {-CAK} ekinin, fonetik olarak metatez yoluyla benzediği {-GAÇ} ekinden geliştiği düşünülebilir. Ayrıca TTAS'den derlenen örneklerde /CAK/ ses grubuyla /GAÇ/ ses grubu arasında bir metatez söz konusu olduğu da açıkça görülmektedir:

- **açkaç** “*anahtar*” ~ **açacak** (I) “*1. anahtar*”
- **çalgaç, çaligeç, çalgaç, çalgeç** “*yoğurt mayası*” ~ **çalacak** (I) “*yoğurt mayası*”
- **çıkıranğaç** “*Bir çeşit tahterevalli*” ~ **çıkırancak** “*Bir çeşit tahterevalli*”
- **çıkırınkaç** “*Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba*” ~ **çıkırincak** (I) “*Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba*”
- **dakgeç** “*2. Takılacak yer, çengel*” ~ ***takacak**
- **demcek** “*Semaverlerde çaydanlığı üzerine koymaya yarayan, semaverin tepesine geçirilen bir araç*” ~ **demkeş, temkeç** “*Çaydanlık*”
- **dutağaç, dutugeç, tutugeç, dutgeç, tutaç** “*Tencere tutacağı*” ~ **dutacak** (I) “*Tencere tutacağı*”
- **eringeç** “*Tembel, üşenen (kimse)*” ~ **erincek** “*Tembel, üşenen (kimse)*”
- **gısdırğaç, kısdırğaç** (III), **kıskaç** (III) “*Saç tokası*” ~ **gıstıracak** (II) “*Saç tokası*”
- **ılangaç, ılınğaç, ılınkaç** “*Küçük çocuk salıncağı*” ~ **ılincak** (I) “*Küçük çocuk salıncağı*”
- **kolkaç** “*Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk*” ~ **kolçak** “*Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk*”
- **öğüngeç, övüngeç, öğünbeç** “*Kendi kendini öven, övüngen*” ~ **öğüncek** “*Kendi kendini öven, övüngen*”

- **sallangeç, sallangaç, salingaç, salğı (V), sallañgiç sallañguç, sallankaç, sallanğaç, sallankuc** “*Salıncak*”~ **sallancak, sallancık, sallançah** “*Salıncak*”
- **süreğaç (II)** “*Çocuğu yürümeye alıştırmaya yarayan, tahtadan yapılmış tekerlekli bir çeşit araba, yürüteç*”; **sürecek (IV)** “*Çocuğu yürümeye alıştırmaya yarayan, tahtadan yapılmış tekerlekli bir çeşit araba, yürüteç*”
- **utangeç** “*Utangaç*” ~ **utancak** “*Utangaç*”
- **üşengeç** “*Tembel*” ~ **üşencek** “*Tembel*”

Tespit edilen örneklerden hareket ederek; Hasan Eren’in çalışmasında geçen *qç ~ çq*⁸ denkliliğini ve Caferoğlu ile Çağlayan’ın çalışmalarında geçen komşu olmayan seslerdeki metatez hususunu da dikkate alarak {-GAÇ} ekiyle ilgili metatez ilgisinin üç şekilde olduğu söylenebilir:

I. fiil + {-ACAK} > fiil + {-GAÇ}

Üç aşamalı olarak gelişen ilk biçimde öncelikle /AcAk/ ses grubu ile /AGAc/ ses grubu arasında bir metatez gerçekleşmekte ve metatez sonrası arada kalan /k/ sesi sedalılışarak /G/ seslerine dönmektedir. İkinci aşamada /AGAc/ ses grubunun başındaki /A/ sesleri daralarak /U/ seslerine değişmekte ve son olarak da bu /U/ sesleri zayıflayarak düşmektedir. Durum şöyle şematize edilebilir:

1. -ACAK > -AGAc → *sürecek* > *süreğaç* / *dutacak* > *dutağaç*
2. -AGAc > -UGAc → *dutağaç* > *dutugeç*, *tutugeç*
3. -UGAc > -GAÇ → *çalıgaç*, *çalıgeç* > *çalgaç*, *çalgeç*

II. isim + {+CAK} > isim + {+GAÇ}

İsim köklerine geldiği bilinen {+CAK} ekli kelimelerde görülen bu hadise için taramalarda yalnızca iki örnek tespit edilebilmiştir:

kolkaç ~ *kolkaç*

temkeç, *demkeş* ~ *demcek*

⁸ *akça, akçe, aqça, aqşa, axça, axta ~ açxa; bohça, boqço, poqço, boqşa, buqça, boxça, boğça, boğçu ~ poçço; açkıç, açqıç, açxiç, açğıç ~ axtit; uçkur, içqır ~ iqçır* (Eren, 1955: 167-168)

III. **fiil + {-GAç} > fiil + {-CAk}**

fiil + {-ACAk} > fiil + {-GAç} biçimine benzeyen bu durumda /GAç/ ses grubunun /CAk/ ses grubuna metatez yoluyla dönüşmesi söz konusudur. Fiillere gelmeyen {-CAk} eki, işlev bakımından da {-GAç} ekinin işlevini üstlenmiştir:

öğüngeç, övüngeç > öğüncek   üşengeç > üşencek
eringeç > erincek   utangeç > utancak

4. SONUÇ

TTAS'den taranan malzemeler göstermektedir ki, kimi çalışmalarda örneksime metoduyla açıklanan {-GAç} ekinin aslında birden fazla kaynağı vardır. Bunlardan ikisi gramatikalleşme ve metatezdir.

Gramatikalleşme hadisesinde *ağaç* kelimesi tamamı örnek kelimelerle takip edilebilen pek çok değişikliğe uğrayarak eklenmektedir. *Ağaç* kelimesinin eklenmesiyle oluşan yeni kelimelerin bir kısmının, içinde “ağaç, tahta, odun, kütük, değnek vb.” anlamları barındıran ve hammaddesi ağaç olan aletler, bir kısmının ise doğrudan ağaç türleri olduğu gözlenmektedir. Ağaç kelimesinin dildeki fonetik serüveni şöyle şemalaştırılabilir:

...V + ağacı > ...V + ağaç > ...V₁ağaç > ...V₂aç
> ...V₃aç, > ...V₄aç > ... $\bar{A}$ ç > ...Aç > ...ç

Metatezde ise {-GAç} ekiyle ilgili olarak üç istikametten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi ve üçüncüsünde file gelen, ikincisinde ise isme gelen {-GAç} ekiyle ilgili kullanımlar değerlendirilmiştir:

i) fiil + {-ACAk} > fiil + {-GAç}

a) -ACAk > -AGAç

b) -AGAç > -UGAç

c) -UGAç > -GAç

ii) isim + {+CAk} > isim + {+GAç}

iii) fiil + {-GAç} > fiil + {-CAk}

Örneksimeyi {-GAç} ekinin kaynakları arasından tamamen çıkarmak elbette ki mümkün görünmemektedir. Ancak konu ayrıntılı olarak ele alınmalı, {-GAç} ~ {-GIç} ilgisinin neden kurulması gerektiği sorgulanmalıdır. Aksi takdirde hadise akademik bir temele oturtulmuş olmaz. Örneksime dahil olmak üzere, ekin diğer kaynakları bir başka çalışmada ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

5. Kaynaklar

- ATALAY, Besim (1941), *Türk Dilinde Kökler ve Ekler Üzerine Bir Deneme*, Türk Dil Kurumu, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- BTH: *Başkurt Tiliniñ Hüzliği* (1993), II Cilt, Russiya Fender Akademiyahı Ural Bölügi Başkurtistan Gilmi Üzeyi Tarih, Tıl Hem Ezebiyet İnstitutu, Russkiy Yazık, Moskova.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1955), *Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955, s. 1-7.
- ÇAĞLAYAN, Faruk (1955), *Metathese*, Türk Dili, Nisan, Cilt IV, Sayı 43, s. 409-411.
- ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri. Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DİLAÇAR, Agop (1971), *Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971, s. 83-145.
- DLT-III: ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt III, Türk Dil Kurumu (4. Baskı), Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1975), *-maç, -meç Eki Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXI, İstanbul, s. 83-88.
- EREN, Hasan (1953), *Türk Dillerinde Metathèse*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955, s. 161-180.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇE, Faruk (2007), *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri. Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- GÖKÇE, Hülya (2010), *Başkurt Türkçesinde Gramatikleşme Örnekleri Üzerine*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 17, 1(2010), s. 83-104.
- GÖKSEL, Aslı – Celia Kerslake (2005), *Turkish. A Comprehensive Grammar*, Routledge Publishing, London.
- KARAAĞAÇ, Günay (1991), *Eski Metatez Örnekleri*, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, VI, İzmir, s. 85-102.
- КОНОНОВ, А. Н. (1956), *Грамматика Современного Турецкого Литературного Языка*, Академия Наук СССР Институт Востоковедения, Издательство Академии Наук Сср Москва-Ленинград.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORNFILT, Jaklin (2006), *Turkish*, Routledge Publishing, London-New York.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- RİFAT, Mehmet – Sema RİFAT, Ayşenaz KOŞ, Duygu TEKGÜL (2010), *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- TTAS: *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>

TS : Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, <http://www.tdkterim.gov.tr/tarama/>

TTS: *Tatar Tiliniñ Anlatmalı Sözlügi* (1977), III Cilt, SSSR Fenner Akademiyası Kazan Fillalı Galimcan İbrahimov İsimindegi Til, Edebiyat Hem Tarih İnstitutı, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

ULUTAŞ, İsmail (2007), *Metatez Olayı Türkçenin Hece Sistemiyle İlgili Midir?*, Bilig, Güz-2007, Sayı 43, s. 117-132.

VARDAR, Berke (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

6. EK: ÖRNEKLER DİZİNİ

açkaç “*Anahtar*” (DS-1 / Konya ve çevresi); **açacak** (I) “*1. Anahtar*” (DS-1 / İshaklı *Bolvadın –Afyon Karahisar, Yakaköy *Gelendost –Isparta, Akçaköy *Yeşilova, Yayla *Tefenni –Burdur, Alâettin *Acıpayam –Denizli, Dalıca *Nazilli –Aydın, Çıplak, Halıköy *Ödemiş –İzmir, Emre *Kula –Manisa, *İznik –Bursa, Balıkesir, Fili *Biga, *Bayramiç –Çanakkale, Domaniç *Tavşanlı –Kütahya, Sarıkavak, Şücaattin *Seyitgazi –Eskişehir, *Kandıra –Kocaeli, Küçükahmet *Düzce –Bolu, Cumayanı –Zonguldak, *Kargı, –Kastamonu, İzmirli *Sungurlu, Toyhana *İskilip –Çorum, *Zile ve çevresi, *Erbaa, *Niksar, Çilehane *Reşadiye, Altuntaş –Tokat, *Ünye, Uzunmusa –Ordu, Güneyce –Rize, *Ardanuç ve köyleri, Yoncalı, Tepeköy, Çayağzı *Şavşat –Artvin, Ölçek, *Ardahan –Kars, Ergân –Erzincan, Siirt)

akça ağaç “*1. Beyaz gövdeli ve dayanıklı kerestesi olan kayın ağacı*” (DS-1 / *Senirkent–Isparta); **akça ağaç** “*2. Dağlarda yetişen ve keçiler tarafından yenilen, beyaz gövdeli bir ağaç*” (DS-1 / Bereketli *Tavas, Ortaköy *Çal –Denizli); **akça ağaç** “*3. Küçük yapraklı, gevrek ve içi beyaz bir çeşit ağaç*” (DS-1 / Fili *Biga –Çanakkale); **akça ağaç** “*4. Meyvasız bir çeşit orman ağacı*” (DS-1 / *Elmalı –Antalya); **akca ağaç** “*Beyaz gövdeli ve dayanıklı kerestesi olan kayın ağacı*” (DS-1 / Zile *Mesudiye –Ordu, *Yıldızeli –Sivas); **ağca ağaç** “*Beyaz gövdeli, parlak ve dayanıklı kerestesi olan bir ağaç*” (DS-1 / Çorum, *Zile ve çevresi,

Döllük, Kızılköy –Tokat, Zile *Mesudiye –Ordu, Çakırköy *Şebin Karahisar –Giresun, Erzincan, Yukarıkale, Hacıilyas *Koyulhisar –Sivas); **akcağaç** “*Kerestesi ak, yağsız, sert bir çeşit ağaç*” (DS-12 / Dereçine *Sultandağı Afyon); **akcadağ** “*Kerestesi ak, yağsız, sert bir çeşit ağaç*” (DS-12 / Dereçine *Sultandağı Afyon); **ahcağaç** (c) “*< akçaağaç: akçaağaç*” (Erzurum / Erzurum); **akcaç** “*Beyaz gövdeli ve dayanıklı kerestesi olan kayın ağacı*” (DS-1 / İğneciler *Mudurnu –Bolu);

aktarağacı “*1. Yemenicilikte, yemenileri çevirmek için kullanılan uzun ve yuvarlak bir ağaç*” (DS-1 / *Gerze –Sinop, *Bor –Niğde); **ahtar ağacı** “*Ayakkabının içini dışına çevirmeye yarayan bir aygıt*” (DS-1 / *Kemaliye –Erzincan); **aktarağacı** “*2. Sacın üzerindeki yufkayı çevirmeye yarayan, yassı demir veya tahta aygıt.*” (DS-1 / Urfa); **ahtarağaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarayan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / *Şebin Karahisar –Giresun, Urfa, *Gürün –Sivas); **ahdaracah** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarayan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / Dodurga *Artova, *Zile –Tokat, *Divriği –Sivas); **ahtaracak** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarayan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / *Zile, *Artova, Kızılköy, Tokat, Aşudu *Darende –Malatya, *Divriği –Sivas); **ahdaracak** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarayan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / *Gürün –Sivas); **ahtıraçak** “*Saç*

üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarıyan, tahta veya demirden yapılan aygıt” (DS-1 / Gökçeyaka *Yeşilova –Burdur); **akdıracı** “*Sacın üzerindeki yufkayı çevirmeye yarıyan, yassı demir veya tahta aygıt.*” (DS-1 / Aydoğmuş *Keçiborlu –Isparta, Burdur, Yukarıkaraçay *Acıpayam, Kösten –Denizli); **ahtaracı** “*1. Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarıyan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / Cumayanı –Zonguldak, Karkıncık *Artova, Kızılköy –Tokat, Denizli *Vakfikebir –Trabzon, Kuruçay, Armudan *Refahiye –Erzincan, Polat *Akçadağ, *Darende –Malatya, Hacıilyas, *Koyulhisar, Ortaköy *Şarkışla, *Kangal ve köyleri, *Divriği, *Zara, *Gemerek, Çöplü *Gürün –Sivas); **ahdaracı** “*Saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarıyan, tahta veya demirden yapılan aygıt*” (DS-1 / Dambaylı *Salihli –Manisa)

burgağaç “*Ucu çatallı, uzun, meyve koparmaya yarayan ağaç*” (DS-2 / Çaylı –Adana); **burgaç** (II) “*5. İp gibi bükülerek büyüyen ağaç*” (DS-2 / Gümüşhane)

çalgaç “*yoğurt mayası*” (DS-3 / Karacasu –Aydın); **çalgeç** “*yoğurt mayası*” (DS-3 / Sürez *Bozdoğan –Aydın); **çalgaç** “*Yoğurt mayası*” (DS-3 / *Bozdoğan –Aydın); **çalgeç** “*Yoğurt mayası*” (DS-3 / Eymir *Bozdoğan –Aydın); **çalacak** (I) “*yoğurt mayası*” (DS-3 / Dişli *Bolvadin –Afyon, *Acıpayam –Denizli, Dalıca *Nazilli –Aydın, Kerem *Burhaniye, *Manyas –Balıkesir, Kuşköy –Çanakkale, Bozan, Tokat, *Sivrihisar –Eskişehir, Datça –Bolu, Çayır *Zile –Tokat, Havsı *Kelkit –Gümüşhane, Hacıilyas *Koyulhisar, *Şarkışla –Sivas, Yozgat, Çayırılı *Haymana –Ankara, Çakırlar, Karaviran *Seydişehir –Konya, *Akseki, *Korkuteli, *Kaş, Bağyaka *Finike –Antalya, Dont *Fethiye –Muğla, *Lüleburgaz –Kırklareli)

çıkırıncaç “*Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba*” (DS-3 / Çorum); **çıkırıncaç** “*Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç*

tekerlekli araba” (DS-3 / Karabüzey *Araç –Kastamonu, Çorum, Sinop, Kırşehir)

çıkırangaç “*Bir çeşit tahterevalli*” (DS-3 / İğneciler *Mudurnu –Bolu); **çıkırancık** “*Bir çeşit tahterevalli*” (DS-3 / *Saray –Tekirdağ)

dakgeç “*2. Takılacak yer, çengel*” (DS-4 / *Alaşehir –Manisa) < *takacak

demcek “*2. Semaverlerde çaydanlığı üzerine koymaya yarayan, semaverin tepesine geçirilen bir araç*” (DS-4 / -Erzurum); **demkeş** “*Semaverin üstünde demliğin konulduğu kısım*” (DS-4 / Revan *İğdir –Kars); **temkeç** “*Çaydanlık*” (DS-10 / *Tavşanlı –Kütahya)

dutağaç “*Tencere tutacağı*” (DS-4 / Sücüllü *Yalvaç –Isparta); **dutgeç** “*Tencere tutacağı*” (DS-4 / Eymir *Bozdoğan –Aydın); **dutacak** (I) “*Tencere tutacağı*” (DS-4 / *Eğridir köyleri –Isparta, Kütahya, Bozan –Eskişehir, *Kurşunlu –Çankırı, *Zile –Tokat, Savrun *Divriği –Sivas, *Çiçekdağı –Kırşehir, *Bor –Niğde, *Mersin köyleri –İçel); **dutugeç** “*Tencere tutacağı*” (DS-4 / *Alaşehir –Manisa); **tutugeç** “*Ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak*” (DS-10 / *Gelendost –Isparta, *Yeşilova ve köyleri –Burdur, *Alayunt –Kütahya); **tutaç** “*Tencere tutacağı*” (DS-10 / Yeniköy, Zeytinli *Edremit, *Dursunbey, Balıkesir, Kulfal *Ezine, *Biga –Çanakkale, Konurlar *İnegöl –Bursa, Uşak, Kütahya, Aşağı Kayı *Tosya –Kastamonu)

eğri ağaç (I) “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Balıkesir ve çevresi, Aliköy *Çaycuma –Zonguldak, Çorum); **eğreğaç** “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Sücüllü *Yalvaç –Isparta); **eğri** (I) “*Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısım*” (DS-5 / Çöplü *Çivril –Denizli, *Maçka –Trabzon)

evre ağaç “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmeği çevirmeye yarayan uzun ve yassı*

tahta araç” (DS-5 / Çepni *Gemerek –Sivas, Kadışehri *Sorgun –Yozgat); **evri ağaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Büyükafşar *Kırıkkale –Ankara, Dadağı –Kayseri); **evir ağaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / *Gürün –Sivas); **evre ağaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-12 / Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri); **evrağaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Eskiyağar *Alaca –Çorum, *Afşin –Maraş, Aşudu *Darendede –Malatya, *Yerköy, Küçükboynul –Yozgat, İvriz *Ereğli –Konya, Çakallı –Adana); **evreğaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Adana); **evriğaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-12 / Gökdere *Akdağmadeni Yozgat); **evreğaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Kızılköy *Dinar, *Emirdağ –Afyon, Uluğbey *Senirkent –Isparta, *Antakya –Hatay, Adana, *Mersin –İçel); **evrengaç** “*1. Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / *Hekimhan –Malatya, Yeniköy, Hortu *Ereğli –Konya, Gâvurdağı *Osmaniye –Adana); **evirgeç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Çankırı, *Afşin ve köyleri –Maraş, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hatay, Gaziantep, Karayusuf hüyüğü *Avanos –Nevşehir); **evrekaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Çorum); **ergiveç** “*Saç üstünde pişirilen ekmeği döndürecek yassı ağaç*” / Tîr ریتة [Fa.] 26 mânası var... 12- ... ve etmek açacak oklağıya ve etmek döndürecek yassı ağaca itlak olunur ki ergiveç جویکرا tâbir olunur | Burh. XVIII-XIX. 195. (TS); **ergiveç** “*Saç*

üstünde pişirilen yufka ekmeğini çevirmek için kullanılan 70-80 cm. uzunluğunda, 5-6 cm. enliliğinde ucu sivri tahta araç” (DS-5 / Gaziantep); **ergüveç** “*Saç üstünde pişirilen yufka ekmeğini çevirmek için kullanılan 70-80 cm. uzunluğunda, 5-6 cm. enliliğinde ucu sivri tahta araç*” (DS-5 / İstanbul); **erkiveç** “*Saç üstünde pişirilen yufka ekmeğini çevirmek için kullanılan 70-80 cm. uzunluğunda, 5-6 cm. enliliğinde ucu sivri tahta araç*” (DS-5 / Gaziantep, Antalya); **evirecek** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / *Kangal –Sivas); **evrecek** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Kahyalı –Çankırı); **evreyeş** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Gönenköy –Isparta); **evreyiç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Tatarlı *Bünyan –Kayseri); **evriyeç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Gaziantep); **evrâaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Sarıkavak –Eskişehir, *Pınarbaşı –Kayseri); **evreaç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Çepni *Gemerek –Sivas, Ağaeli –Ankara, *Mersin ve köyleri –İçel); **evrâç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Çağlan –İzmir, Havşit *Sungurlu, Çorum, Artvin, Büyükçaylı *Dört Yol –Hatay, Geben *Andırın-Maraş, Yozgat, Solakuşağı *Şereflikoçhisar –Ankara, *Mucur –Kırşehir, Kayseri, Şabanlı, Hotamış –Konya, Mansurlu –Adana, *Mersin ve köyleri –İçel); **evreç** “*Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç*” (DS-5 / Emirler, Geresin *Keçiborlu –Isparta, Lengime –Burdur, Dutluca, Söğüt, Honaz –Denizli, Kurtkulağı –Aydın, Sarikozan

*Kula –Manisa, Hacıilyas *Koyulhisar – Sivas, Urfa, *Kilis –Gaziantep, Maraş, İncirlik –Adana); **evleç** “1. Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç” (DS-5 / İğdecik –Isparta); **öregeç** “2. Sac üstünde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç” (DS-9 / Maraş); **örekeç** “Sac üstünde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç” (DS-9 / Gaziantep, Maraş); **öreç** “Sac üstünde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç” (DS-9 / Adana); **eğri ağaç** (II) “Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç” (DS-5 / Niğde)

eringeç “Tembel, üşenen (kimse)” (DS-5 / Çığı *Dinar –Afyon, Tepeköy *Torbalı – İzmir, Tokat –Eskişehir, *Zile –Tokat, *Afşin ve köyleri –Maraş, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, *Reyhanlı, *Antakya –Hatay, Hacıilyas *Koyulhisar, *Gürün –Sivas, *Pınarbaşı –Kayseri, Nevşehir, *Ermenek ve köyleri –Konya); **erincek** “Tembel, üşenen (kimse)” (DS-5 / *Yalvaç –Isparta, Çöplü *Çivril –Denizli, Çorum, *Merzifon ve köyleri –Amasya, *İğdır, Kars, Gaziantep, Sivas, Ahırlı –Ankara, Mucur, Kırşehir, Kayseri, *Avanos –Nevşehir, *Bor –Niğde, *Karaman, Zıvarık, Konya, Çakallı –Adana)

gelep ağacı “Eğrilmiş ipleri kelep yapmakta kullanılan bir aygıt” (DS-6 / Kasaba *Kaş –Antalya); **gelepçek** (I) “Eğrilmiş ipleri kelep yapmakta kullanılan bir aygıt” (DS-6 / *Taşköprü –Kastamonu, *Osmançık, Eskice *Mecitözü –Çorum)

gısdırğaç (II) “Saç tokası” (DS-6 / Maraş); **gıstıracak** “Saç tokası” (DS-6 / *Gülner –İçel); **kıskaç** (III) “Saç tokası” (DS-8 / *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri – Hatay); **kısdırğaç** (III) “1. Saç tokası” (DS-8 / Yukarıseyit *Çal, Söğüt, Honaz –Denizli)

ılangaç “Küçük çocuk salıncağı” (DS-7 / Aşudu *Darende –Malatya), (DS-7 / Çorum, *Merzifon ve köyleri – Amasya, Küçükisa *Zile –Tokat, Çepni *Gemerek –Sivas, Yozgat, Kargalı *Polatlı,

*Haymana –Ankara, *Talas –Kayseri, *Avanos –Nevşehir); **ılıncaç** (I) “Küçük çocuk salıncağı” (DS-7 / *İskilip, Çorum, *Çarşamba ve köyleri –Samsun, *Merzifon, *Taşova ve köyleri –Amasya, Karkincik *Artova, Zodu –Tokat, Ordu, Kayadibi, Tepeköy, Piraziz –Giresun, Trabzon, Rize, Erzurum, *Koyulhisar –Sivas, Yozgat, *Bünyan –Kayseri); **ıllıngaç** “Küçük çocuk salıncağı” (DS-7 / *Afşin –Maraş); **ılıncaç** “Küçük çocuk salıncağı” (DS-7 / *Sungurlu –Çorum, Samsun, *İncesu –Kayseri)

ipağacı “Dokuma tezgâhi” (DS-7 / Bürüngüz *Bünyan, Kayseri, Yeniköy *Ereğli –Konya); **ipacı** “Dokuma tezgâhi” (DS-7 / Söğüt, Honaz –Denizli, Kaya *Fethiye –Muğla)

kabağaç “Kalın gövdeli meşe ağacı” (DS-8 / Sarımahmutlu, Kurandamı, Derbent, Kadıköy *Buldan –Denizli); **kabaâç** “Meşe ağacı” (DS-12 / Bertiz Maraş); **kabaç** “2. Kalın gövdeli meşe ağacı” (DS-8 / Kızılköy *Ezine –Çanakkale)

karacaâç “Karaca ağaç” (Doğu Trakya / Doğu Trakya)

karageç “Karaağaç” (DS-8 / İzmir); **garageç** “Karaağaç” (DS-6 / Başpınar *Tefenni –Burdur); **gargeç** “Karaağaç” (DS-6 / Karamanlı *Tefenni)

kolkaç “Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk” (DS-8 / Çukurbostan –İstanbul); **kolçak** (I) “1. Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk” (DS-8 / *Urla, *Çeşme –İzmir, *Biga –Çanakkale, Kars, Erzurum, Kargin *Tercan, Armudan *İliç –Erzincan, Elâzığ, Kocaözü –Malatya, *Şarkışla, çepni *Gemerek –Sivas, Ankara, Kırşehir, Akçakaya –Kayseri, *Bor –Niğde, Çavuşçu *Ilgın, *Sultaniye, Konya, *Feke –Adana, *Lüleburgaz –Kırklareli)

öğüngeç “Kendi kendini öven, övüngeç” (DS-9 / Hadım *Çal –Denizli, Sürez *Bozdoğan –Aydın, Bozan –Eskişehir,

*Taşköprü –Kastamonu, *Artova –Tokat, *Afşin ve köyleri –Maraş, Gödene *Akseki –Antalya), “*Kendini beğenen, onurlu*” (DS-12 / Çorum); **öğüncek** (I) “*Kendi kendini öven, övüngen*” (DS-9 / *Sivrihisar –Eskişehir, *Kuşunlu –Çankırı, *İskilip –Çorum, *Merzifon köyleri –Amasya, *Ünye –Ordu, Maksutlu *Şarkışla –Sivas, Ankara, Genezin *Avanos –Nevşehir, Bahçeli *Bor, Niğde, Güvenç, *Ermenek –Konya, Kıbrıs); **öğünbec** “*Kendini beğenen, onurlu*” (DS-12 / Çorum); **övüngeç** “*Övüngen*” (DS-12 / Yozgat, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri)

pisliagaç “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / *Beypazarı –Ankara); **pisleğec** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / Bağviran –Kastamonu); **pisleheç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / Alemdar *Düzce –Bolu); **pislihaç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / *Düzce –Bolu); **pişleheç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / Ankara); **bisleğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Kastamonu, Çankırı, *Güdül –Ankara); “*Yufka çevirmeye yarayan tahta araç, çevirgeç*” (DS-12 / *Güdül ve köyleri –Ankara); **bisleheç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Başköy –Ankara); **bisleyec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Fındıcak *Mudurnu –Bolu, Bulak *Safranbolu –Zonguldak, Kastamonu); **bisleyiç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Kastamonu); **bisliğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Kastamonu); **bisleğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Gürlü *Kızılcahamam –Ankara); **bisleheç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Karabüzey *Araç –Kastamonu, Sivas); **bisleneç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Çankırı); **bisleyec** “*Saçta yufka ekmeği*

çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Kastamonu); **bişliğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / *Yenişehir –Bursa); **bişliheç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Bulkuş, *Çerkeş –Çankırı); **bişliyeç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Kastamonu, Samsun); **bitleğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / *Kuşunlu –Çankırı, Ankara); **bikleğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / *Kuşunlu, *Ilgaz, Çankırı, Ankara); **büsleğec** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / *Taşköprü –Kastamonu, *Boyabat –Sinop); **büsleheç** “*Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / *Taşköprü –Kastamonu, *Boyabat –Sinop); **pişirgeç** “*Sac üstündeki ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç*” (DS-12 / Sarıkız *Hekimhan Malatya); **pişirgeç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / İshaklı, *Sandıklı, *Bolvadin –Afyon, *Senirkent, *Uluborlu, *Gelendost –Isparta, Cumaovası –İzmir, *Bozcaada –Çanakkale, Kütahya, Yukarısöğütünü, Tokat –Eskişehir, Sinop, Tuzaklı –Samsun, Amasya, Hayati *Erbaa –Tokat, Sivas, Etimesgut –Ankara, Köşker *Çiçekdağı –Kırşehir, Nevşehir, *Bor –Niğde, Kızılviran, *Bozkır, Yenidiğin *Ilgın, Zıvarık –Konya); **pişirgeç** “*Yufka ekmeği pişirirken yufkayı çevirmeye yarayan çubuk*” (Kırşehir ve Yöresi / Kırşehir); **pişirkeç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / Konya); **pişürgeç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / *Boyabat –Sinop, *Niksar –Tokat); **püsürgeç** “*Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç*” (DS-9 / Balçova –İzmir, *Mecitözü –Çorum, Alişar *Merzifon –Amasya); **bişirgeç** “*2. Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt*” (DS-2 / Hocalar *Sandıklı, İshaklı *Bolvadin –Afyon, Yakaköy, Çaltı *Gelendost, *Senirkent ve köyleri, Banus *Egridir, Kumdanlı *Yalvaç –Isparta,

*Sarayköy –Denizli, Balıkesir, Kütahya, *Sivrihisar, Tokat, Bozan –Eskişehir, Danişman *Fatsa –Ordu, Karaözü*Gemerek –Sivas, Solakuşağı *Şereflikoçhisar, Çayırılı *Haymana –Ankara, Karahisar *İncesu –Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, *Bor –Niğde, Argıthan, Saraycık, Akşehir, Görmel *Ermenek –Konya); **bişirgeç** “Yufka çevirmeye yarayan tahta araç, çevirgeç” (DS-12 / Dereçine *Sultandağı –Afyon); **büşürgeç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Göynük –Bolu, *Boyabat –Sinop, *Bafra –Samsun, Zana *Merzifon –Amasya, Kekün *Niksar, Bizeri –Tokat, Çavdar, Karakuş ve köyleri *Ünye –Ordu); **bisirgeç** “Yufka çevirmeye yarayan tahta araç, çevirgeç” (DS-12 / Ulukışla *Bor –Niğde); **bisürgeç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Merzifon, *Gümüshacıköy –Amasya); **büşürgeç** (I) “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Afyon, *Beşiktaş –İstanbul, Çorum, *Merzifon –Amasya, Hayati *Erbaa –Tokat); **bükürgeç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Meğelün *Reşadiye –Tokat); **bıssıraç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Bartın –Zonguldak); **bısraç** (II) “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Cide –Kastamonu); **bikleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Kuşunlu, *İlgaz, Çankırı, Ankara); **bislaaç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *İskilip –Çorum, *İlgaz –Bolu); **bisleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Güllü *Eşme –Uşak, *Taşköprü –Kastamonu); **bişleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Kastamonu, *Çerkeş köyleri –Çankırı); **bişlêç** “1. Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Peşman *Daday –Kastamonu); **pislâç** “Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / Aliköy *Çaycuma, *Ereğli, Karamusa –Zonguldak, *İskilip –Çorum, Çanıllı *Ayaş, Atçalı *Nallıhan –Ankara); **pisliaç** “Sac üzerinde pişirilen

ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / *Gerede –Bolu); **pişleç** “2. Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / İstanbul); **pişliç** “Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / Himmet *Daday –Kastamonu); **pisleç** “Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / Hisarcık *Osmaneli –Bilecik, Aşağıkayı *Tosya –Kastamonu, *Safranbolu –Zonguldak, Bucak *Ayaş –Ankara); **pisreç** “Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç” (DS-9 / Öleyüzü, Hisarönü –Zonguldak); **bisleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Ayaş –Ankara); “Yufka çevirmeye yarayan tahta araç, çevirgeç” (DS-12 / *Güdü ve köyleri –Ankara); **bisleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Ayaş –Ankara); **büşleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Cumayanı –Zonguldak, Samsun); **bikleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Kuşunlu, *İlgaz, Çankırı, Ankara); **bükleç** (I) “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / *Şabanözü –Çankırı, Hasanoğlan *Kalecik –Ankara); **büşleç** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Dayılı *Boyabat –Sinop); **bişirecek** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Uğurlu *Ermenek –Konya); **bişeyi** “Saçta yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt” (DS-2 / Bademli *Beyşehir –Konya); **bişek** “Yufka çevirmeye yarayan tahta araç, çevirgeç” (DS-12 / *Seydişehir, *Beyşehir –Konya)

sallangeç “Salıncak” (DS-10 / Oğuz *Acıpayam –Denizli, *Emet –Kütahya), (DS-12 / Karamanlı *Tefenni –Burdur, Darıveren *Acıpayam –Denizli); **sallangaç** “Salıncak” (DS-10 / Denizli ilçe ve köyleri, Yeniköy –Balıkesir, Tokat –Eskişehir, Reyhanlı ve Amikovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya –Hatay, Çanıllı *Ayaş –Ankara, Bahçeli *Bor –Niğde, Gâvurdağı *Osmaniye –Adana, Ceylan *Lüleburgaz –Kırklareli),

(DS-12 / Karadoruk*Gürün –Sivas, *Güdül ve köyleri –Ankara, *Bünyan –Kayseri); **salıngaç** “*Salıncak*” (DS-10 / Çığırı –Afyon, *Düzce –Bolu, *Akyazı ve çevresi –Sakarya, *Bünyan –Kayseri, *Bor –Niğde); **salıngaç** “*Salıncak*” (DS-12 / Yozgat, *Silifke İçel); **salgı** (V) “*Salıncak*” (DS-10 / Mesudiye *Datça –Muğla) **sallañgıç** (DS-10 / Çöplü *Çivril –Denizli, Hacıahmet *Düzce –Bolu); **sallañguç** “*Salıncak*” (DS-10 / Darıcı *Düzce –Bolu, Kırşehir); **sallañgâç** “*Salıncak*” (DS-10 / *Antakya –Hatay), **sallankaç** “*Salıncak*” (DS-10 / Alemdar –Bolu, *Merzifon –Amasya); **sallankuc** “*Salıncak*” (DS-12 / Kerkük); **sallancak** “*Salıncak*” (DS-10 / Fili *Biga –Çanakkale); **sallancık** “*Salıncak*” (DS-10 / Fili *Biga –Çanakkale); **sallañçah** “*Salıncak*” (DS-10 / İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim –Kars)

süreğaç (II) “*Çocuğu yürümeğe alıştırmaya yarayan, tahtadan yapılmış tekerlekli bir çeşit araba, yürüteç*” (DS-10 / Yozgat); **sürecek** (IV) “*Çocuğu yürümeğe alıştırmaya yarayan, tahtadan yapılmış tekerlekli bir çeşit araba, yürüteç*” (DS-10 / Samsun)

utangeç “*Utangaç*” (DS-11 / Bereketli *Tavas –Denizli); **utancak** “*Utangaç*” (DS-11 / Eskişehir köyleri, *Kuşunlu –Çankırı, *İskilip –Çorum, Samsun, *Taşova köyleri, *Merzifon –Amasya, Bayadı –Ordu, Yavuz, Salcı *Şavşat, *Ardanuç köyleri –Artvin, *Erciş, -Van, Diyarbakır, Sivas ilçe ve köyleri, Çanıllı *Ayaş –Ankara, Bahçeli, *Bor, Niğde, *Ermenek –Konya, Güzelsu *Akseki –Antalya, *Mut köyleri –İçel, Edirne, *Lüleburgaz köyleri, Kırklareli)

üşengeç “*Tembel*” (DS-11 / İshaklı *Bolvadin –Afyon); **üşencek** “*Tembel*” (DS-11 / Peşman *Daday –Kastamonu, *Kuşunlu –Çankırı, Yozgat, Hasanoğlan –Ankara)

yastıağacı “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Bulgaristan); **yastıağaç** “*1. Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Kastamonu, *Bafra –Samsun, Erzurum, *Güdül –Ankara); “*2. Et kıymakta kullanılan tahta*” (DS-11 / *Tavas –

Denizli); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Demirkapı *Susurluk –Balıkesir, -Adana); **yastıağaç** “*Üstünde odun yarılan kütük*” (DS-11 / -Kütahya); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Sinop ve çevresi); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Denizli ve çevresi); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / *Susurluk –Balıkesir, Kütahya, Aşağı Kayı *Tosya –Kastamonu, *Kuşunlu –Çankırı, Sinop); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Darıveren, *Acıpayam –Denizli, Eymir *Bozdoğan –Aydın, *Alaşehir –Manisa, *Milas –Muğla); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Salda *Yeşilova –Burdur, Denizli, Aydın, *Urla, *Kuşadası –İzmir, Ahiköy, Muğla); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Bilecik, İğneciler *Mudurnu, Darıyeri *Düzce –Bolu, Karabüzey *Araç –Kastamonu, Başköy –Ankara); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Bolu); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Çandarlı *Bergama –İzmir, Bursa, Trabzon, Ceylân, Çengelli *Lüleburgaz –Kırklareli, Türkgücü *Çorlu –Tekirdağ); **yastıağaç** “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Balıkesir ve çevresi); **yastıağaç**, **yastıağaç** (I) “*Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta*” (DS-11 / Yakakayı, *Sivrihisar –Eskişehir, *İzmit ve köyleri, Hediyeği *Kandıra –Kocaeli, *Adapazarı –Sakarya, Yakacık *Kartal –İstanbul, *Devrek, Aliköy *Çaycuma, Akşehir –Zonguldak, Kastamonu, *Çerkeş köyleri –Çankırı, *İskilip –Çorum, Zincidere *Güdül, Çanıllı *Ayaş, Pazar *Kızılcıhamam, *Kalecik, Etimesgut –Ankara, Eskire Geriçam *Köyceğiz, *Marmaris –Muğla)